

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

กระบวนการเรียนรู้ เป็นกลไกสำคัญที่สุดซึ่งมนุษย์ใช้ในการปรับตัวเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมรอบตัวที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล และสังคมระดับต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นครอบครัว กลุ่ม องค์กร ชุมชน ประเทศ และยังเป็นกลไกการถ่ายทอดหรือผลิตซ้ำเพื่อดำรงรักษาสิ่งเดิมเอาไว้ มีผลให้กระบวนการเรียนรู้พัฒนาสร้างสิ่งใหม่ในสิ่งที่ถ่ายทอดไปด้วย เนื่องจากเป็นการเรียนรู้แบบปฏิสัมพันธ์ มีการปฏิบัติ ผึกฝน และการคิด อยู่ตลอดเวลา และมีการทดสอบประเมินผลด้วยการปฏิบัติจริง จึงส่งผลให้บุคคลมีความสามารถพัฒนาความรู้ใหม่ได้ ประกอบกับโครงสร้างทางสังคมแบบแนวราบและความสัมพันธ์ของชุมชน ยิ่งเอื้อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างบุคคลได้มากขึ้น จนกระทั่งสั่งสมเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ช่วยให้ชุมชนแต่ละแห่งดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง (ออร์ศรี งามวิทยาพงศ์, 2549, หน้า 1)

อย่างไรก็ตาม กระแสการพัฒนาสังคมไทยที่ผ่านมา ทำให้การเรียนรู้ด้านต่าง ๆ ของชุมชน ถูกลดความหลากหลายลง ไม่ส่งเสริมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบปฏิสัมพันธ์ (Interactive Learning) มีผลให้ระบบความสัมพันธ์ระดับต่าง ๆ ถูกลดทอนแยกส่วนไปสู่ระดับปัจเจก ทำให้ขาดกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาชีวิตตนเองและชุมชน เช่นเดียวกับการพัฒนาด้านสุขภาพอนามัยของประชาชน ซึ่งเป็นอีกมิติหนึ่งในความพยายามที่จะพัฒนาไปสู่ความทันสมัย (Modernization) ที่ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการสถาปนาการสาธารณสุขมูลฐาน ที่ทำให้การดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านถูกเบียดขับออกไป จากระบบการดูแลสุขภาพของสังคมไทย ทั้งนี้งานด้านสาธารณสุขที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่ ได้มีฐานคิดที่สำคัญว่า ความจริงเกิดจากกระบวนการ และกลไกในการจัดระเบียบของสรรพสิ่ง (The order of thing) ผ่านกลไกเชิงอุดมการณ์ของรัฐว่าด้วย การสาธารณสุขมูลฐาน และภาคปฏิบัติการที่เกิดขึ้น อันเป็นพื้นที่หรือสนามวาทกรรมที่มีความเข้มข้นของวาทกรรมทำให้ภาพของการสาธารณสุขมูลฐาน เป็นภาพของการทำให้ชุมชน "อยู่ดีมีสุข"

แต่ในอีกด้านหนึ่งการสาธารณสุขมูลฐานที่ถูกสร้างขึ้นมาภายใต้วาทกรรมการแพทย์ชุดใหม่ เพื่อต้องการผนวกรวมชุมชนชนบทเข้าสู่ระบบการแพทย์สมัยใหม่ โดยการเปิดพื้นที่เข้าสู่ชุมชนชนบท ทำให้สามารถผูกขาดด้วยอำนาจ/ความรู้ของการแพทย์สมัยใหม่ ความรู้การดูแลสุขภาพที่สร้างขึ้นภายใต้ฐานคิดของการแพทย์สมัยใหม่ มีเจตจำนงเพื่อต้องการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้เป็นไปในแบบที่ได้รับการยอมรับแล้วของการแพทย์สมัยใหม่ระบบ

การแพทย์สมัยใหม่ที่ดำรงอยู่ และมีอิทธิพลต่อชีวิตผู้คนในสังคม คือ ภาพสะท้อนของความทันสมัยในการดูแลสุขภาพอนามัยของประชาชน แต่ด้วยข้อจำกัดและเงื่อนไขหลายประการ เช่น การให้บริการได้เพียงในเมืองมากกว่าชนบท เนื่องจากต้องใช้งบประมาณ ในการสร้างสถานบริการ และกำลังคนอย่างมาก ทำให้มีข้อจำกัดกับผู้ที่อยู่ห่างไกลออกไปในชนบท ซึ่งระบบการแพทย์สมัยใหม่ไม่สามารถเข้าถึงการบริการได้ทั่วถึง รัฐจึงได้สถาปนาการดูแลสุขภาพสมัยใหม่ในรูปแบบที่เรียกว่า "การสาธารณสุขมูลฐาน" (Primary Health Care) ที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบการแพทย์สมัยใหม่ เพื่อต้องการผนวกรวมชุมชนชนบทเข้าสู่ระบบการแพทย์สมัยใหม่ โดยการเปิดพื้นที่เข้าสู่ชุมชน ทำให้สามารถผูกขาดด้วยอำนาจ /ความรู้ทางการแพทย์สมัยใหม่ ความรู้การดูแลสุขภาพที่สร้างขึ้นภายใต้ฐานคิดของการแพทย์สมัยใหม่ มีเจตจำนงเพื่อต้องการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้เป็นไป ในแบบที่ได้รับการยอมรับแล้วของการแพทย์สมัยใหม่ ทั้งยังนำมากล่าวอ้างว่าเป็นกระบวนการที่ดีและเหมาะสมในทุกพื้นที่ (นรินทร์ สังข์รักษา, 2548, หน้า 81) ซึ่งสอดคล้องกับ สตีเวน พอลการ์ (Steven Polgar) ได้วิจารณ์แผนงานสาธารณสุขที่เป็นอยู่ทั่วโลกว่า เกิดจากข้อผิดพลาด 4 ประการ (The Four Fallacies, Polgar, 1962 cited in Heggenhougen and Draper, 1990 อ้างอิงใน โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ, 2552, หน้า 5) คือ

1. แผนงานสาธารณสุข ถือว่า ชุมชนเปรียบเสมือนภาชนะว่าง กล่าวคือ ชุมชนไม่มีความรู้ ความคิด เทคนิค หรือกลไกทางสังคมใด ๆ ที่จะจัดการปัญหาของตน ต้องรอให้นักวิชาการสาธารณสุขนำเอาความรู้และแนวทางการแก้ปัญหาามาเทใส่ให้
2. แผนงานสาธารณสุขถือว่า ชุมชนมีองค์กรหรือโครงสร้างเพียงอันเดียว ซึ่งก็คือ กรรมการหรือองค์กรที่รัฐเข้าไปแต่งตั้งหรือสถาปนาขึ้นเท่านั้น
3. แผนงานสาธารณสุขถือว่า ปัญหาสาธารณสุขแต่ละอย่างดำรงอยู่ แยกขาด ไม่เกี่ยวข้องกับปัญหาเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองอื่น ๆ การแก้ปัญหาจึงใช้วิธีตัดตอนมาแก้เฉพาะเป็นส่วน ๆ
4. แผนงานสาธารณสุขถือว่า หากแผนงานหรือโครงการใดโครงการหนึ่งดำเนินงานได้ผลดี ก็จะสามารถนำแบบจำลองเดียวกันไปใช้ได้กับชุมชนอื่น ๆ ทุก ๆ แห่ง

ซึ่งแนวคิดสำคัญของสุขภาพในปัจจุบัน คือ การมองว่าสุขภาพเป็นสภาวะ สามารถปรับเปลี่ยนไปได้ตามช่วงเวลาและสถานการณ์แวดล้อมที่เปลี่ยนแปลง (ประเวศ วะสี, 2543, หน้า 1) โดยสุขภาพ หมายถึงภาวะของมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางจิต ทางปัญญา และทางสังคม เชื่อมโยงกันเป็นองค์รวมอย่างสมดุล (พระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550, หน้า 8) โดยมีแนวคิดหลักที่มุ่งเน้นการสร้างสุขภาพมากกว่าการซ่อมสุขภาพ รวมถึงการพัฒนาระบบสุขภาพทั้ง

ระบบ เพื่อให้เชื่อมโยงถึงเหตุปัจจัยทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยหรืออิงการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนเป็นสำคัญ (กระทรวงสาธารณสุข, 2546) และ กระทรวงสาธารณสุข (2545, หน้า 4-5) จึงได้มีการกำหนดแผนพัฒนาสุขภาพแห่งชาติขึ้นเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินงานพัฒนาระบบสุขภาพโดยรวม ซึ่งมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ 4 ประการคือ

1. เพื่อสร้างสุขภาพเชิงรุก ที่มุ่งส่งเสริมสุขภาพดี และการคุ้มครองความปลอดภัยของชีวิตและสุขภาพ ทั้งด้านความมั่นคงและความปลอดภัยของระบบอาหาร ความปลอดภัยด้านสิ่งแวดล้อมและการประกอบอาชีพ การคุ้มครองผู้บริโภค และการป้องกันควบคุมโรค
2. เพื่อสร้างหลักประกันที่ช่วยคุ้มครองสุขภาพของประชาชนจากผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคม และการพัฒนาและสร้างหลักประกันในการเข้าถึงสถานบริการสุขภาพที่มีคุณภาพอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม โดยเฉพาะคนจนและด้อยโอกาสในสังคม
3. เพื่อสร้างความเข้มแข็งของปัจเจกบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสังคม ให้มีศักยภาพในการดูแลและสร้างเสริมสุขภาพ มีการเรียนรู้ มีส่วนร่วมในการสร้างและจัดการระบบสุขภาพ
4. เพื่อสร้างกลไกและมาตรการในการสร้างและแสวงหา และใช้ความรู้เพื่อการพัฒนาสุขภาพโดยเน้นการวิจัยและพัฒนา เพื่อประโยชน์จากภูมิปัญญาสากลและภูมิปัญญาไทยอย่างเท่าทัน เพื่อการพึ่งตนเองด้านสุขภาพ

จากการวิเคราะห์วัตถุประสงค์ทั้ง 4 ประการ พบว่าได้แฝงนัยของการจัดการสุขภาพอย่างพอเพียงไว้ นั่นคือ การเน้นที่ประชาชนซึ่งเป็นปัจเจกบุคคล ตลอดจนครอบครัว ชุมชน และสังคม โดยรวม ที่จะต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการดูแลสุขภาพของตนเอง มีการจัดการระบบสุขภาพที่เหมาะสมกับสภาวะของแต่ละบุคคล แต่ละครอบครัว แต่ละชุมชน รวมตลอดจนแต่ละบริบทของสังคมที่แตกต่างกัน ในขณะที่เดียวกันก็มุ่งที่จะเสริมสร้างบทบาทขององค์การภาคประชาชนให้มีความเข้มแข็งในการจัดการสุขภาพมากขึ้น โดยลดบทบาทขององค์การภาครัฐลงให้เป็นเพียงผู้สนับสนุนทางด้านทรัพยากร เทคโนโลยี งบประมาณ และวิชาการที่เกี่ยวข้อง ดังเห็นได้จาก ยุทธศาสตร์ของกระทรวงสาธารณสุขที่เน้นการสร้างสุขภาพเชิงรุก การปฏิรูประบบโครงสร้างและกลไกการบริหารจัดการระบบสุขภาพ การบริหารจัดการความรู้และภูมิปัญญาเพื่อสุขภาพ และที่สำคัญคือการสร้างความเข้มแข็งของภาคประชาสังคมเพื่อสุขภาพ (กระทรวงสาธารณสุข, 2546, หน้า 22-23)

จากแนวทางดังกล่าว สอดคล้องกับกระแสการพัฒนาในปัจจุบัน อันเป็นไปภายใต้ กระบวนทัศน์ชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งเป็นกระบวนทัศน์การพัฒนาที่มีอิทธิพลกับประเทศกำลังพัฒนามากว่าสามทศวรรษพร้อม ๆ กับการเติบโตของกระบวนทัศน์หลังทันสมัยนิยม(Postmodernism) ที่

เน้นความสมดุลของการพัฒนาที่ไม่พึ่งเน้นแต่การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในภาพรวมเป็นหลัก
 อย่างเดียว แต่พึ่งเน้นอัตลักษณ์ ศักดิ์ศรี ความมั่งคั่งและความมั่นคงทางเศรษฐกิจสังคมในระดับ
 ปัจจุบันบุคคลและชุมชนควบคู่กันไป (อมรวิรัช นาคทรพรพ และคณะ, 2551, หน้า 10) และจาก
 กระบวนทัศน์ดังกล่าว ได้นำไปสู่แนวทางการพัฒนาและการพัฒนาชุมชนที่เปลี่ยนไป 3 แนวทาง
 คือ 1) กระแสเรียกร้องให้วงการพัฒนาหันมาให้ความสนใจกับชาวบ้าน วัฒนธรรมพื้นบ้าน ภูมิ
 ปัญญาและคุณค่าแบบชาวบ้านมากขึ้น 2) กระแสที่เรียกร้องให้หันมาสนใจศึกษาประชาสังคมใน
 รูปของกระบวนการประชาชนระดับรากหญ้า (grassroots movement) และ 3) กระแสความคิด
 ขององค์กรพัฒนาเอกชนที่เรียกร้องให้มีการพัฒนาที่ให้ชุมชนเป็นตัวตั้ง (community-based
 development) ที่ถูกนำมาใช้เป็นยุทธศาสตร์สำคัญที่ต้านกระแสโลกาภิวัตน์ เพื่อเป็นฐานในการ
 สร้างความเข้มแข็งของชุมชน (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร, 2545, หน้า 133)

กระบวนทัศน์ดังกล่าว สามารถแทรกเข้าไปมีพื้นที่ทางความคิดในแผนพัฒนาเศรษฐกิจ
 และสังคมแห่งชาติ ทั้งในฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) ที่ได้กลับมาเน้นการมีส่วนร่วมจากภาคสังคม
 และการสร้างกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนให้เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบ โดยเน้นการใช้ประโยชน์จาก
 ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือปราชญ์ชาวบ้านที่มีอยู่ รวมทั้งสนับสนุนให้องค์กรชุมชนทั้งในพื้นที่ใกล้เคียง
 ประสานเครือข่ายการพัฒนาและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ตลอดจนการขจัดปัญหาของชุมชนร่วมกัน
 และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549) ก็ยังได้เน้นยุทธศาสตร์
 การเสริมสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ เพื่อสร้างสรรคความรู้ โดยเน้น “ชุมชน” และ “วัฒนธรรมชุมชน”
 เป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์การพัฒนา และในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10
 (พ.ศ.2550-2554) ได้กำหนดวิสัยทัศน์ที่มุ่งพัฒนาสังคมสู่ “สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน” (Green
 and Happiness Society) ที่ให้คนไทยมีคุณธรรมนำความรอบรู้ รู้เท่าทันโลก ครอบครวครอบอุ่น
 ชุมชนเข้มแข็ง สังคมสันติสุข เศรษฐกิจมีคุณภาพ เสถียรภาพและเป็นธรรม และได้กำหนด
 ยุทธศาสตร์การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและสังคมให้เป็นรากฐานของประเทศ โดยการ
 เสริมสร้างให้ชุมชนมีการรวมตัวอย่างเข้มแข็งมาร่วมคิดร่วมเรียนรู้สู่การปฏิบัติ มีกระบวนการเรียนรู้
 และการจัดการองค์ความรู้ในรูปแบบที่หลากหลายตาม “ภูมิสังคม” ที่เหมาะสมสอดคล้องกับการ
 ดำเนินชีวิตบนฐานทรัพยากร ภูมิปัญญา และวิถีวัฒนธรรมชุมชน โดยมีกระบวนการจัดการองค์
 ความรู้และระบบการเรียนรู้ของชุมชนอย่างเป็นขั้นตอน มีเครือข่ายการเรียนรู้ทั้งภายในและ
 ภายนอกชุมชน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2552) อีกทั้ง
 สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ.2550 ที่หวังให้เกิดกลไกแบบมี
 ส่วนร่วมที่เปิดช่องทาง ให้ทุกฝ่ายเข้ามาร่วมกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพ

ตามแนวทางประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม คือ “การสร้างความรู้และร่วมเรียนรู้สู่การปฏิบัติ” มิใช่ปล่อยให้บทบาทหน้าที่ของฝ่ายรัฐ ราชการและฝ่ายวิชาชีพสาธารณสุข

อย่างไรก็ตาม ประเทศไทยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาหลายฉบับ อีกทั้งมีนโยบายพัฒนาทางด้านการศึกษาและการสาธารณสุขมาหลายทศวรรษ ซึ่งแนวทางทั้งหมดตั้งอยู่บนพื้นฐานของกรอบแนวคิดทฤษฎีที่มาจากตะวันตก และได้ถูกนำมาใช้ทดสอบกับข้อมูลเชิงประจักษ์ในประเทศกำลังพัฒนารวมทั้งประเทศไทย ข้อมูลที่ได้จึงถูกกำหนดโดยทฤษฎีและเครื่องมือที่ผู้วิจัยเป็นผู้กำหนดขึ้นมา (research directed) ทำให้ทิศทางของการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาไปในทิศทางเดียวกับที่มีอธิบายไว้ในเชิงทฤษฎี คือ ได้มีการนำเอาทฤษฎีทัศนศาสตร์สมัยใหม่มาใช้เพื่อเป็นทิศทางในการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาสังคมไทย อีกทั้งนำมาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมด้วย วิธีการเหล่านี้จึงถูกจำกัดด้วยทฤษฎีที่มีอยู่ และวิธีการศึกษาก็จะเน้นที่การนำข้อเสนอของทฤษฎีมากำหนดเป็นสมมติฐานเพื่อให้นำไปทดสอบกับปรากฏการณ์ทางสังคมได้ ซึ่งหัวใจสำคัญของการศึกษาสังคมด้วยวิธีนี้ จึงไม่ได้อยู่ที่การพยายามอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม แต่อยู่ที่การตรวจสอบความถูกต้อง (verify) ของทฤษฎีที่มีอยู่ว่า จะสามารถนำมาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่อยู่ในความสนใจได้หรือไม่ ดังนั้น ข้อมูลที่ได้มาด้วยวิธีนี้จึงถูกกำหนดไว้ล่วงหน้าหรือถูกตีกรอบโดยสาระของทฤษฎี ซึ่งมีผลทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคมถูกตีกรอบตามสาระของทฤษฎีไปด้วย และวิธีวิภาษวิธีนี้ได้เป็นกระแสหลักของการวิจัยทางสังคมศาสตร์ในสังคมไทย เพราะในวงวิชาการไทยยังมีความพยายามที่จะสร้างทฤษฎีของตนเองขึ้นมาเรื่อยๆ ส่วนใหญ่แล้วเป็นการนำทฤษฎีที่นักวิชาการในโลกตะวันตกที่ได้สร้างไว้มาใช้ในบริบทของสังคมไทย (นภาพรณี หะวานนท์, 2539, หน้า 99) ที่ผ่านมามาเราไม่อาจปฏิเสธทิศทางการพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงในทิศทางดังกล่าวได้ เพียงแต่ว่าในกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนานั้น เราได้ตระหนักถึงคุณค่าและสิ่งดีงามในวัฒนธรรมหรือภูมิปัญญาไทยและนำเอามาใช้ให้เป็นประโยชน์อย่างน้อยเพียงใด จึงเป็นสิ่งที่ต้องค้นหาสิ่งที่เป็นจุดแข็งของสังคมไทย มาสร้างให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาทั้งในระดับความคิดและระดับการปฏิบัติมีเอกลักษณ์และเป็นตัวของตัวเอง มีอิสระทางปัญญา ก็จะมีอิสระในการพัฒนาประเทศ ขึ้นอยู่กับการมีทฤษฎีเป็นของเราเอง รวมทั้งสามารถปรับทิศทางการพัฒนาให้เหมาะสมกับสังคมและวัฒนธรรมของตนเองได้ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2548, หน้า 52)

จากแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงด้านกระบวนการพัฒนาที่มุ่งเน้นให้ชุมชนเป็นตัวตั้ง และนโยบายของจัดการระบบสุขภาพดังที่ได้กล่าวมาในเบื้องต้นนั้น ทำให้เกิดแนวทางของการจัดการสุขภาพในลักษณะที่เกิดจากกระบวนการในการเรียนรู้ร่วมกันของทุกภาคส่วน ที่เรียกว่า

ประชาสังคม (Civil Society) หรือสุขภาพภาคประชาชน ที่แตกต่างกันออกไปตามแต่บริบททางสังคมที่ชุมชนหรือกลุ่มคนนั้นดำรงอยู่ อาทิ การเรียนรู้ด้านสุขภาพที่มีเจ้าหน้าที่ภาครัฐเป็นผู้นำ การเรียนรู้ด้านสุขภาพที่มีเจ้าหน้าที่ภาครัฐเป็นผู้ส่งเสริมและประสานการเรียนรู้ร่วมกัน การเรียนรู้ด้านสุขภาพที่มีนักพัฒนาองค์การภาคเอกชน เป็นผู้ส่งเสริมและประสานการเรียนรู้ หรือการเรียนรู้ด้านสุขภาพที่เกิดจากผู้นำในชุมชนและประชาชนในชุมชนร่วมกันดำเนินงานขึ้นเอง ซึ่งแต่ละแนวทางนั้นก็จะมีวิธีการดำเนินงาน ตลอดจนการบริหารจัดการด้านสุขภาพที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งจากการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยเกี่ยวกับประเด็นนี้ พบว่า ยังไม่มีการศึกษาวิจัยเพื่อสร้างข้อสรุปเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนด้านสุขภาพในบริบทสังคมไทย และเมื่อพิจารณาสภาพองค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนด้านสุขภาพดังกล่าว ที่มีอยู่ในปัจจุบันกลับพบว่า ยังไม่เพียงพอที่จะอธิบายให้เข้าใจถึงปรากฏการณ์ในเรื่องนี้ได้อย่างลึกซึ้ง ถึงแม้ว่าจะมีข้อมูลเชิงประจักษ์จากการศึกษาวิจัยจำนวนหนึ่งเกี่ยวกับประเด็นนี้ ที่ได้แสดงให้เห็นถึงกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ในการปรับตัวและแก้ปัญหาของชุมชนได้เป็นอย่างดี ทำให้สมาชิกของชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความสุข พึ่งตนเองได้ รักษาสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในสภาพสมดุลได้ ซึ่งทำให้ความรู้ที่มีอยู่นั้นก็ยังไม่ผสมผสานกันอย่างเป็นระบบและรอบด้านเพียงพอที่จะเป็นฐานความคิดในการพัฒนาสุขภาพของชุมชนได้ ด้วยเหตุดังกล่าว จึงเป็นประเด็นให้ผู้วิจัยเกิดแนวคิดที่ว่า หากได้มีการศึกษาวิจัยในเรื่องนี้ โดยเน้นวิธีการวิจัยแบบสร้างทฤษฎีจากข้อมูล (grounded theory Method) เพื่อเสนอข้อสรุปหรือคำอธิบายเชิงทฤษฎี จะทำให้เกิดการพัฒนาองค์ความรู้ในเชิงทฤษฎีจากบริบทที่ศึกษา ทั้งนี้ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นกระบวนการทางสังคม (social process) ของผู้คนที่ปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ซึ่งมีรายละเอียดเกี่ยวกับทัศนคติในการมองโลก ค่านิยม และฐานคิดของชุมชน ที่มีต่อการจัดระบบชีวิตความเป็นอยู่และดำรงอยู่ของชุมชน ที่เราต้องการทำความเข้าใจถึงกระบวนการของผู้คนเหล่านี้

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำแนวคิดการวิจัยทฤษฎีฐานรากเชิงระบบของ Strauss and Corbin มาใช้เป็นแนวทางในการศึกษา (Strauss and Corbin, 1998 อ้างอิงใน วิโรจน์ สารรัตนะ, 2554, หน้า 209-210) ซึ่งรูปแบบการวิจัยทฤษฎีฐานรากเชิงระบบนี้ จะให้แนวคิดที่ชัดเจนเกี่ยวกับการตั้งคำถามการวิจัยในเชิงเหตุผลสัมพันธ์ต่อกัน เช่น ปรากฏการณ์หลักมีลักษณะอย่างไร (core phenomenon) ปรากฏการณ์หลักเกิดจากสาเหตุอะไร (causal conditions) ปรากฏการณ์หลักนั้นได้ก่อให้เกิดการใช้ยุทธศาสตร์อะไร (strategies) หรือเกิดการกระทำอะไร มีปฏิสัมพันธ์กันอย่างไร โดยมีเงื่อนไขเชิงบริบทเฉพาะ (contextual conditions) และเงื่อนไขสอดแทรกทั่วไปอะไร

(intervening conditions) ที่ส่งผลต่อการใช้ยุทธศาสตร์นั้นหรือต่อการกระทำนั้น และจากการใช้ยุทธศาสตร์นั้นหรือการกระทำนั้น ได้ก่อให้เกิดผลสืบเนื่อง(consequences) อะไรขึ้นมา

ทั้งนี้ ผู้วิจัยมีความเชื่อว่า หากได้มีการศึกษาปรากฏการณ์กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน โดยเน้นการเสนอข้อสรุปเชิงทฤษฎีจากคนที่อยู่ในปรากฏการณ์ในประเด็นเกี่ยวกับลักษณะกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ปัจจัยที่มีอิทธิพล ยุทธศาสตร์และเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการใช้ยุทธศาสตร์ รวมทั้งผลสืบเนื่องที่เกิดขึ้นจากการใช้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนด้านสุขภาพ โดยวิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research methodology) ด้วยวิธีการวิจัยแบบสร้างทฤษฎีจากข้อมูล (grounded theory method) จะทำให้ได้องค์ความรู้ที่เป็นแนวคิดเชิงทฤษฎี ที่เหมาะสมกับบริบทในสังคมไทย และเป็นแนวทางในการพัฒนาองค์ความรู้เชิงทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนด้านสุขภาพ ที่จะนำไปประยุกต์ใช้ได้อย่างกว้างขวาง (generalizations) ต่อไป

คำถามการวิจัย

เนื่องจากปรากฏการณ์ของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนด้านสุขภาพ เป็นกระบวนการทางสังคม (social process) จึงต้องศึกษาทำความเข้าใจถึงกระบวนการของผู้คนเหล่านี้ จึงนำไปสู่การตั้งประเด็นคำถามการวิจัย ดังนี้

1. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน จากมุมมองของคนที่อยู่ในปรากฏการณ์มีลักษณะอย่างไร
2. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน คืออะไร
3. ยุทธศาสตร์ที่นำมาใช้ในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน คืออะไร และมีเงื่อนไขอะไรที่ส่งผลต่อการใช้ยุทธศาสตร์นั้น
4. ผลสืบเนื่องที่เกิดขึ้นจากการใช้ยุทธศาสตร์กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน คืออะไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อเสนอข้อสรุปเชิงทฤษฎีจากการศึกษาปรากฏการณ์กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนด้านสุขภาพ ในประเด็นเกี่ยวกับ ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ปัจจัยที่มีอิทธิพล ยุทธศาสตร์และเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการใช้ยุทธศาสตร์ รวมทั้งผลสืบเนื่องที่เกิดขึ้นจากการใช้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนด้านสุขภาพ

ขอบเขตของการวิจัย

เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเพื่อแสวงหาความรู้ความเข้าใจ และให้คำอธิบาย เป็นข้อสรุปเชิงทฤษฎี ในปรากฏการณ์เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนด้านสุขภาพ ด้วยวิธีการวิจัยแบบสร้างทฤษฎีจากข้อมูล (grounded theory Method) ซึ่งเป็นการศึกษาจากมุมมองของคนที่อยู่ในปรากฏการณ์นั้น แล้วนำข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์มาสร้างความคิดรวบยอด (concept) และหาความเชื่อมโยงระหว่างความคิดรวบยอด เพื่อให้ได้ข้อสรุปเชิงทฤษฎีสำหรับการอธิบาย และการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่ศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับ ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ปัจจัยที่มีอิทธิพล ยุทธศาสตร์และเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการใช้ยุทธศาสตร์ รวมทั้งผลสืบเนื่องที่เกิดขึ้นจากการใช้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนด้านสุขภาพ ซึ่งเป็นการศึกษาเพื่อหาข้อสรุปเชิงทฤษฎี (theoretical generating) ตามแนววิธีของทฤษฎีสถานาราก การวิจัยนี้ไม่ได้มุ่งเพื่อการทดสอบสมมติฐานเชิงทฤษฎี (assumption theoretical testing) ดังนั้น ชุมชนที่เลือกศึกษาจึงมีลักษณะเฉพาะ โดยอาศัยการเลือกเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) ซึ่งมีหลักการที่สำคัญของการเลือกพื้นที่ศึกษา คือ ต้องเป็นพื้นที่ที่สอดคล้องและตรงตามวัตถุประสงค์การวิจัย คำถามการวิจัยและกรอบแนวคิดพื้นฐานในการวิจัย ที่จะให้ข้อมูลเพื่อนำไปสู่การสร้างข้อสรุปเชิงทฤษฎี (theoretical generating) ได้ ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงในรายละเอียดที่เกี่ยวข้องไว้ในบทที่ 3 ต่อไป

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ข้อค้นพบจากงานวิจัยครั้งนี้ จะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาทั้งองค์ความรู้และนำไปประยุกต์ใช้ ซึ่งประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย มีดังนี้

1. ผลของการศึกษาในครั้งนี้ จะทำให้ได้ข้อสรุปเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนด้านสุขภาพ ที่มีความเหมาะสมและตั้งอยู่บนพื้นฐานความเป็นจริงของบริบททางสังคมและวัฒนธรรม สามารถนำผลการวิจัยที่เกี่ยวกับลักษณะ ปัจจัยที่มีอิทธิพล ยุทธศาสตร์และเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการใช้ยุทธศาสตร์ รวมทั้งผลสืบเนื่องที่เกิดขึ้น นำไปประยุกต์ใช้เป็นพื้นฐานในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนด้านสุขภาพอื่น ให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล เพราะลักษณะของทฤษฎีสถานารากที่ได้นี้ เป็นการบูรณาการแนวคิดที่ใช้ในการศึกษาเป็นแบบสหวิทยาการ (Interdisciplinary) ใช้ศาสตร์หลายสาขา เป็นแนวทางในการศึกษา

2. ผลของการศึกษาในครั้งนี้ จะเป็นข้อมูล สารสนเทศที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชน เพื่อให้เกิดพลังสนับสนุนเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ตั้งอยู่ในชนบท รวมทั้งจะเป็นประโยชน์ต่อการกำหนดบทบาท หน้าที่ และความรับผิดชอบร่วมกันของทุกฝ่ายในชุมชน อีกทั้ง

ผลการศึกษาจะ เป็นแนวทางให้ชุมชนแก้ปัญหาและพัฒนาได้สอดคล้องเหมาะสมกับบริบท และความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง

3. ผลของการศึกษาในครั้งนี้ จะทำให้เกิดการจุดประกายทางความคิดของผู้ที่เกี่ยวข้อง ด้านการพัฒนาสังคม ได้นำไปศึกษาวิจัยต่อยอดในบริบทที่แตกต่างกัน เพื่อให้มีข้อเสนอเชิงทฤษฎี จากหลายพื้นที่ สามารถสร้างข้อสรุประดับกว้าง (generalization) ให้เป็นทฤษฎีหลักทั่วไป (grand theory) บนพื้นฐานของสังคมไทย และคาดว่าจะช่วยให้เกิดกระแสการวิจัยเพื่อหาข้อสรุปเชิงทฤษฎี ใหม่ ทางด้านการพัฒนาสังคมเรื่องอื่นตามมา

นิยามศัพท์เฉพาะ

ทฤษฎี หมายถึง ชุดของมโนทัศน์ ข้อเสนอ ที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ นำไปสู่ข้อเสนอเชิงทฤษฎีเพื่ออธิบาย แปลความปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

การสร้างทฤษฎี หมายถึง การสร้างข้อเสนอที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างประเด็น สำคัญต่าง ๆ อย่างมีเหตุผลและสามารถพิสูจน์ได้ด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์หรือสอดคล้องกับความเป็นจริงในปรากฏการณ์ที่ศึกษา

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน หมายถึง การที่ทุกฝ่ายในชุมชนน้ำเกียนเข้ามาเรียนรู้ ร่วมกันจากการลงมือปฏิบัติจริง มาเป็นพลังขับเคลื่อนให้เกิดพลวัตของการเรียนรู้ ที่ชุมชน ดำเนินการร่วมกันอย่างเป็นขั้นตอน เพื่อตอบสนองต่อการแก้ปัญหาและสอดคล้องกับวิถีของชุมชน ซึ่งผลจากการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นได้ช่วยแก้ไขปัญห พัฒนาคุณภาพชีวิต และพึ่งตนเองด้านสุขภาพ

เงื่อนไข หมายถึง สาเหตุและปัจจัยเอื้อต่าง ๆ ในชุมชนและนอกชุมชน ที่นำไปสู่การสร้าง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

ยุทธศาสตร์ หมายถึง กลไกของชุมชนที่ทำให้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนดำรงอยู่ได้

ชุมชนด้านสุขภาพ หมายถึง การเชื่อมโยงระหว่างสุขภาพในระดับวิถีชีวิตของปัจเจกชน ในฐานะที่เป็นหน่วยหนึ่งทางสังคม ที่แวดล้อมไปด้วยครอบครัว เพื่อนบ้าน ชุมชน สิ่งแวดล้อมทาง ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มนุษย์สร้างขึ้น ที่เชื่อมโยงกับระบบสังคม ดังนั้น ชุมชนด้าน สุขภาพ จึงเน้นไปที่การศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของชุมชน ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับ ธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น หรือแม้แต่ว่าระบบที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเป็นกฎเกณฑ์ของ สังคม ที่ส่งผลต่อสุขภาพ

ทฤษฎีจากข้อมูล (Grounded Theory) หมายถึง การสร้างทฤษฎีจากวิธีการวิจัยเชิง คุณภาพรูปแบบหนึ่งที่มีวิธีการเฉพาะ คือ การไม่เริ่มต้นด้วยทฤษฎีใดเลย โดยจะเริ่มจากข้อมูลเชิง ประจักษ์และทำข้อสรุปเชิงทฤษฎีที่ใช้อธิบายปรากฏการณ์ที่เฉพาะเจาะจง โดยทฤษฎีนี้จะถูก

ค้นพบพัฒนาและให้รับการตรวจสอบ (verify) โดยการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์นั้น ๆ อย่างเป็นระบบ ด้วยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เช่น การสัมภาษณ์ระดับลึก การจัดกลุ่มสนทนา การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม การวิเคราะห์เอกสาร เป็นต้น

การวิจัยสร้างทฤษฎีฐานราก หมายถึง การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคม เป็นการวิจัยที่ไม่เน้นการเริ่มต้นจากกรอบทฤษฎี เป็นการวิจัยที่ดำเนินการแบบอุปนัย (inductive) ทฤษฎีจะถูกสร้าง และได้รับการตรวจสอบ โดยการเก็บข้อมูลภาคสนาม จากมุมมอง และการให้ความหมายของคนที่อยู่ในปรากฏการณ์ แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์ โดยการตีความ และแปลความหมาย เพื่อสร้างมโนทัศน์ และหาความเชื่อมโยงมโนทัศน์ต่างๆ ให้ได้ข้อสรุปเชิงทฤษฎีสำหรับอธิบายและทำความเข้าใจเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น